

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ
ЗАКЛАД « МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»

КУРСОВА РОБОТА (ПРОЕКТ)

З дисципліни «Цивільний процес»

на тему: «Поняття, предмет і принципи цивільного
процесуального права»

Студента Радченка
Михайла Юрійовича
Курсу II
групи: ТУбц-12-22-Б₁Пр(4,6зdc)
напряму Право
спеціалізація -
Керівник: Самойлович Артур
Андрійович, викладач
Оцінка: _____
Національна шкала _____
Кількість балів _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

м. Київ-2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	5
1.1. Сутність і поняття цивільного процесуального права.....	5
1.2. Місце цивільного процесуального права в системі права України.....	7
1.3. Джерела цивільного процесуального права.....	8
РОЗДІЛ 2 ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА...	11
2.1. Визначення предмета та його структура.....	11
2.2. Відносини, що регулюються цивільним процесуальним правом.....	13
2.3. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин.....	15
РОЗДІЛ 3 ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ.....	17
3.1. Поняття, значення і класифікація принципів цивільного процесуального права.....	17
3.2. Конституційні принципи цивільного судочинства.....	20
3.3. Галузеві принципи цивільного процесуального права.....	22
3.4. Роль принципів у забезпеченні справедливого судового розгляду.....	24
ВИСНОВКИ.....	27
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	30
ДОДАТКИ.....	32

ВСТУП

Сучасна правова держава неможлива без ефективного судового захисту прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб. Цивільне процесуальне право є однією з ключових галузей національної правової системи, адже саме воно регламентує порядок здійснення правосуддя у цивільних справах, забезпечує реалізацію конституційного права кожного на судовий захист [6].

Актуальність теми полягає в тому, що реформи судової системи України, зміни в законодавстві та впровадження європейських стандартів судочинства зумовлюють необхідність глибокого наукового осмислення поняття, предмета та принципів цивільного процесуального права. Від правильного розуміння цих категорій залежить ефективність правозастосовної діяльності, дотримання принципу верховенства права та захисту прав людини.

Метою курсової роботи є розкриття сутності, предмета та принципів цивільного процесуального права України, а також визначення їх ролі в регулюванні цивільних процесуальних відносин.

Для досягнення мети у роботі поставлено такі **завдання**:

1. Визначити поняття та сутність цивільного процесуального права як галузі права.
2. Охарактеризувати предмет цивільного процесуального права та види правовідносин, що виникають у процесі його реалізації.
3. Розкрити систему принципів цивільного процесуального права, їх класифікацію та значення.
4. Проаналізувати конституційні та галузеві принципи цивільного судочинства.
5. Визначити значення принципів у забезпеченні ефективного й справедливого розгляду цивільних справ.

Об'єктом дослідження є цивільне процесуальне право як галузь національної правової системи України.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти визначення поняття, предмета і принципів цивільного процесуального права.

Методи дослідження — загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція, узагальнення), а також спеціально-юридичні (формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-структурний).

Теоретичну основу роботи становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у сфері цивільного процесуального права, а нормативну — Конституція України, Цивільний процесуальний кодекс України, закони та підзаконні нормативні акти, що регулюють порядок цивільного судочинства.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів у навчальному процесі, у діяльності юристів-практиків, а також у подальших наукових дослідженнях проблем цивільного процесуального права.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Сутність і поняття цивільного процесуального права

Цивільне процесуальне право є однією з провідних галузей національної правової системи, яка регулює діяльність судів та учасників процесу при розгляді і вирішенні цивільних справ. Його основним призначенням є встановлення правових механізмів реалізації права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України.

У науковій літературі цивільне процесуальне право визначається як система правових норм, що регулюють порядок розгляду судами цивільних справ з метою охорони порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб. Відповідно до цього підходу, дана галузь забезпечує правову форму здійснення правосуддя у сфері цивільних правовідносин [1].

Цивільне процесуальне право має власні методи правового регулювання, зокрема імперативно-диспозитивний метод, який поєднує владно-розпорядчі елементи з наданням сторонам певної свободи у захисті своїх інтересів. Це зумовлено тим, що суд діє від імені держави, а сторони — на засадах змагальності та рівності.

Значення цивільного процесуального права полягає у тому, що воно є невід'ємним елементом правової системи держави та одним із головних механізмів реалізації права на судовий захист [3].

По-перше, цивільне процесуальне право забезпечує ефективне здійснення правосуддя у цивільних справах, визначаючи чіткий порядок розгляду та вирішення спорів між фізичними і юридичними особами. Завдяки наявності усталеної системи процесуальних норм суд може об'єктивно встановити фактичні обставини справи, правильно застосувати матеріальне

право та ухвалити справедливе рішення. Це сприяє стабільності правовідносин у суспільстві та зміцненню довіри громадян до судової влади.

По-друге, воно встановлює процесуальні гарантії захисту прав і законних інтересів учасників судового процесу. До таких гарантій належать право на звернення до суду, рівність сторін перед законом і судом, можливість надавати докази, користуватися правовою допомогою, оскаржувати судові рішення тощо. Ці гарантії створюють умови для справедливого та неупередженого розгляду справи, а також для запобігання зловживанню правом чи судовим свавіллям [5].

По-третє, цивільне процесуальне право сприяє реалізації принципу верховенства права та забезпеченню доступу до правосуддя, що є фундаментальними цінностями демократичної правової держави. Саме через цивільне судочинство реалізується конституційне право кожної особи на захист своїх порушених або оспорюваних прав. Наявність чіткої процесуальної форми гарантує, що правосуддя буде не лише формально доступним, а й реально дієвим [7].

Отже, цивільне процесуальне право має надзвичайно важливе соціально-правове значення, адже воно виступає засобом забезпечення законності, справедливості та захисту прав людини у сфері цивільних відносин, зміцнюючи авторитет судової влади та утверджуючи верховенство права в Україні.

Таким чином, цивільне процесуальне право виступає не лише як регулятор судових процедур, але й як засіб забезпечення справедливості, правопорядку та стабільності у суспільстві.

1.2. Місце цивільного процесуального права в системі права України

Цивільне процесуальне право належить до публічно-правових галузей, оскільки регламентує діяльність судів як органів державної влади. Водночас воно тісно пов'язане з нормами цивільного матеріального права, що визначає зміст спірних правовідносин, і виступає процесуальною формою їх реалізації.

Місце цивільного процесуального права в системі права визначається його функціональним призначенням — воно забезпечує реалізацію матеріальних норм цивільного, сімейного, трудового, житлового, земельного та інших галузей приватного права [9].

Взаємозв'язок цивільного процесуального права з іншими галузями права є комплексним і багатограним, адже судова діяльність у цивільних справах не існує ізольовано, а функціонує в єдиній правовій системі держави. Кожна галузь права тією чи іншою мірою впливає на процесуальні норми, визначаючи як загальні принципи судочинства, так і специфічні правові механізми їх реалізації.

По-перше, взаємозв'язок із конституційним правом полягає у тому, що саме Конституція України визначає основні засади організації судової влади, гарантує незалежність суду, право кожного на судовий захист та справедливий розгляд справи. Цивільне процесуальне право є інструментом реалізації конституційних принципів верховенства права, рівності всіх перед законом і судом, забезпечення прав людини та доступу до правосуддя. У цьому сенсі норми ЦПК конкретизують положення Основного Закону, встановлюючи процесуальний порядок їх практичного застосування [11].

По-друге, зв'язок з адміністративним правом проявляється через регулювання процедур судового контролю за діяльністю органів державної влади, місцевого самоврядування та посадових осіб. Хоча адміністративні спори розглядаються за правилами адміністративного судочинства, у багатьох аспектах цивільне процесуальне право виступає основою для

застосування принципів процесуальної форми — законності, рівності сторін, гласності, мотивованості рішень. Крім того, у питаннях оскарження дій чи рішень органів влади у справах цивільного характеру (наприклад, у сфері реєстрації, опіки, нотаріату) застосовуються процесуальні механізми, аналогічні до цивільних.

По-третє, взаємозв'язок із кримінальним процесуальним правом полягає у спільності загальних засад судочинства, таких як змагальність, гласність, рівність сторін, презумпція невинуватості, незалежність і неупередженість суду. Обидві галузі мають спільну мету — забезпечити справедливий судовий розгляд та дотримання прав учасників процесу. Окрім того, у практичній діяльності часто виникають ситуації, коли цивільно-правові питання розглядаються в межах кримінального процесу (наприклад, відшкодування шкоди, завданої злочином), що потребує взаємодії норм обох процесуальних систем [13].

Таким чином, цивільне процесуальне право тісно переплітається з іншими галузями права, забезпечуючи єдність правової системи України. Воно виконує роль своєрідного «містка» між матеріальними і процесуальними нормами, сприяючи цілісному функціонуванню правосуддя та ефективному захисту прав і свобод людини.

Таким чином, цивільне процесуальне право є невід'ємною складовою системи національного права, що забезпечує правову реалізацію конституційного права на судовий захист у сфері цивільних відносин.

1.3. Джерела цивільного процесуального права

Джерела цивільного процесуального права — це нормативно-правові акти, які містять процесуальні норми, що регулюють діяльність судів та учасників цивільного судочинства.

Основними джерелами є:

1. Конституція України — закріплює основоположні принципи правосуддя, гарантує право на судовий захист, доступ до правосуддя, презумпцію невинуватості, рівність усіх перед законом і судом.

2. Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК) — головне джерело, яке системно регулює порядок розгляду цивільних справ, визначає стадії процесу, права та обов'язки учасників, компетенцію судів.

3. Закони України, що містять окремі норми цивільного процесу (наприклад, «Про судоустрій і статус суддів», «Про виконавче провадження», «Про медіацію»).

4. Міжнародні договори, ратифіковані Україною, зокрема Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, які є обов'язковими для застосування національними судами.

5. Підзаконні нормативні акти, такі як постанови Пленуму Верховного Суду, які містять роз'яснення щодо застосування норм ЦПК у судовій практиці [15].

Джерела цивільного процесуального права формують єдину систему нормативного забезпечення правосуддя у цивільних справах і забезпечують узгодженість судової практики з міжнародними стандартами справедливого судочинства.

Цивільне процесуальне право — це самостійна галузь права, яка має власний предмет, специфічний метод правового регулювання, систему норм і принципів, спрямованих на організацію та забезпечення ефективного здійснення правосуддя у цивільних справах. Воно регулює суспільні відносини, що виникають у процесі розгляду спорів між фізичними та юридичними особами, визначає права, обов'язки та процесуальну відповідальність учасників судового процесу, а також встановлює порядок взаємодії суду з іншими державними органами, учасниками справи та третіми особами [17].

Цивільне процесуальне право займає надзвичайно важливе місце у правовій системі України, оскільки виконує роль процесуальної форми реалізації матеріальних прав громадян і юридичних осіб. Саме через цивільне судочинство відбувається практична реалізація норм цивільного, сімейного, трудового та інших галузей права, коли порушені або оспорювані права потребують захисту у судовому порядку.

Крім того, ця галузь права гарантує захист правосуддя шляхом закріплення принципів законності, рівності сторін, гласності, змагальності та незалежності суду, що забезпечує справедливий і неупереджений розгляд справи. Через цивільний процес реалізуються також конституційні гарантії доступу до суду та верховенства права, що робить його невід'ємною складовою системи демократичного правосуддя [19].

Отже, цивільне процесуальне право виступає не просто набором норм, а комплексною, цілісною системою, яка поєднує теоретичні засади і практичні механізми захисту прав людини та правових інтересів, забезпечуючи ефективність, передбачуваність і справедливість судового процесу в Україні.

Його джерела забезпечують стабільність та ефективність судової системи, а взаємозв'язок з іншими галузями права свідчить про комплексний характер цивільного процесуального регулювання. Усе це створює підґрунтя для подальшого дослідження предмета і принципів цивільного процесуального права, що буде розглянуто у наступних розділах [2].

РОЗДІЛ 2

ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

2.1. Визначення предмета та його структура

Предмет цивільного процесуального права охоплює сукупність суспільних відносин, які виникають у процесі здійснення правосуддя у цивільних справах. Ці відносини виникають між судом, учасниками процесу, а також іншими суб'єктами, що беруть участь у розгляді справи.

В основі предмета даної галузі лежать цивільні процесуальні правовідносини, які мають владно-процесуальний характер. Їхня специфіка полягає в тому, що однією із сторін завжди виступає суд як орган державної влади, наділений процесуальними повноваженнями [4].

Структура предмета цивільного процесуального права охоплює комплекс різноманітних суспільних відносин, що виникають у процесі реалізації правосуддя у цивільних справах, і включає кілька взаємопов'язаних груп, кожна з яких має своє специфічне значення та функціональне призначення.

1. Процесуально-правові відносини, що виникають у ході розгляду цивільних справ судами загальної юрисдикції. Ця група становить основу предмета цивільного процесуального права і охоплює відносини між судом та учасниками справи — позивачем, відповідачем, третіми особами, представниками, прокурором та іншими учасниками процесу. Вони виникають безпосередньо з моменту подання позовної заяви і тривають до винесення судового рішення. Процесуально-правові відносини регламентують права та обов'язки сторін, порядок подання та дослідження доказів, проведення підготовчих і судових засідань, а також забезпечують реалізацію принципів змагальності, гласності та рівності сторін [6].

2. Відносини з виконання судових рішень, які регулюють процедуру примусового виконання актів правосуддя. Ця група відносин

виникає після набрання законної сили судовим рішенням і передбачає взаємодію суду, виконавчих органів та сторін процесу щодо реалізації присуджених прав і обов'язків. Вона охоплює процедури стягнення грошових сум, передачі майна, поновлення порушених прав та інші заходи, що гарантують ефективність правосуддя. Відносини цієї групи спрямовані на забезпечення практичної реалізації судових рішень, захисту законних інтересів громадян та юридичних осіб, а також на підтримку авторитету судової влади [8].

3. Відносини, пов'язані з переглядом судових рішень, у тому числі апеляційним та касаційним порядком. До цієї групи відносяться відносини, що виникають у процесі оскарження рішень суду першої інстанції. Вони включають діяльність апеляційних та касаційних судів, подання апеляційних та касаційних скарг, розгляд процесуальних документів, перевірку правильності застосування норм матеріального та процесуального права, а також оцінку обґрунтованості рішень. Ці відносини спрямовані на забезпечення права сторін на повторну перевірку справи, контроль за дотриманням закону і справедливості та узгодження судової практики.

4. Відносини, що виникають у зв'язку із застосуванням міжнародно-правових норм у цивільному процесі. Ця група відносин включає правовідносини, які формуються при застосуванні норм міжнародного права, зокрема ратифікованих Україною конвенцій, угод та рішень міжнародних судових органів, таких як Європейський суд з прав людини. Вони забезпечують імплементацію міжнародних стандартів справедливого судочинства, таких як право на ефективний судовий захист, гласність, незалежність суду та дотримання розумних строків розгляду справи. Застосування міжнародно-правових норм сприяє гармонізації національного цивільного процесу з європейськими стандартами та зміцненню правової безпеки в Україні [10].

Таким чином, структура предмета цивільного процесуального права є багаторівневою і комплексною. Кожна група відносин забезпечує реалізацію

різних аспектів судового захисту, а їх взаємодія сприяє ефективності, законності та справедливості цивільного судочинства.

Таким чином, предмет цивільного процесуального права є комплексним і охоплює всі етапи реалізації судової влади — від відкриття провадження у справі до виконання судового рішення.

2.2. Відносини, що регулюються цивільним процесуальним правом

Цивільне процесуальне право регулює суспільні відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю судів щодо захисту суб'єктивних прав та інтересів. Ці відносини мають процесуальний характер, тобто вони виникають не з матеріального змісту спору, а з необхідності розгляду його у встановленій законом формі.

Основні види цивільних процесуальних правовідносин відображають різні форми взаємодії учасників судового процесу та органів державної влади, спрямовані на забезпечення ефективного здійснення правосуддя у цивільних справах. Кожен із цих видів має своє специфічне значення і регламентується процесуальними нормами, що гарантують реалізацію прав і обов'язків учасників судового розгляду [12].

1. Відносини між судом і сторонами у справі (позивачем, відповідачем). Ці правовідносини становлять ядро цивільного процесу і виникають безпосередньо в процесі подання позовної заяви, підготовки справи до розгляду та проведення судового засідання. Вони регулюють права сторін на подання доказів, висловлення своїх аргументів, оскарження рішень та участь у всіх стадіях судового процесу. Суд у цих відносинах виступає як нейтральний орган, який забезпечує дотримання законності, принципів рівності, змагальності та гласності розгляду справи.

2. Відносини між судом та іншими учасниками процесу (треті особи, свідки, експерти, перекладачі). Ця група правовідносин виникає для

забезпечення повного та об'єктивного з'ясування обставин справи. Треті особи можуть брати участь у процесі для захисту своїх інтересів, свідки надають усні свідчення, експерти — спеціалізовані висновки, а перекладачі забезпечують комунікацію для учасників, які не володіють державною мовою. Норми процесуального права регламентують порядок залучення цих учасників, їх права, обов'язки та відповідальність, що забезпечує всебічність і неупередженість судового розгляду [14].

3. Взаємовідносини між судами різних інстанцій, що виникають при передачі справи, перегляді рішень, виконанні доручень. Ці відносини формуються у процесі апеляційного, касаційного та перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Вони регулюють порядок передачі матеріалів справи, взаємодію між судами для перевірки правильності застосування норм матеріального та процесуального права, а також узгодження судової практики. Завдяки цим правовідносинам забезпечується контроль за законністю та об'єктивністю судових рішень, що сприяє зміцненню правової стабільності та довіри до судової системи.

4. Відносини між судом і органами виконання судових рішень. Ця група правовідносин виникає після набрання законної сили рішенням суду та спрямована на забезпечення його фактичного виконання. Вони регулюють взаємодію суду, виконавчих органів та сторін процесу при стягненні грошових сум, передачі майна, відновленні порушених прав, виконанні обов'язків та інших заходах примусового характеру. Процесуальні норми встановлюють права і обов'язки виконавців, порядок дій та строки виконання, що гарантує ефективність і реальність судового захисту [16].

Отже, цивільні процесуальні правовідносини охоплюють комплекс взаємодій, які забезпечують повноту, законність і справедливість судового розгляду. Взаємодія суду з учасниками процесу, іншими судами та виконавчими органами створює цілісну систему правового регулювання, що дозволяє ефективно реалізовувати права та законні інтереси громадян і юридичних осіб.

Характерною рисою таких відносин є їх публічно-владний характер: суд здійснює владні повноваження, а сторони — користуються рівними правами у процесі. Цивільне процесуальне право встановлює правила поведінки для всіх учасників судового процесу, визначає їх права, обов'язки та відповідальність [18].

У процесі розгляду справи цивільні процесуальні відносини розвиваються поступово — від подання позову до винесення судового рішення. Таким чином, вони мають стадійний характер і охоплюють усі етапи судочинства.

2.3. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин

Суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин є всі учасники, які беруть участь у розгляді та вирішенні цивільних справ. Вони поділяються на дві основні групи [20]:

1. Суд — центральна фігура цивільного процесу. Він здійснює правосуддя, керує процесом, забезпечує дотримання законності, неупередженість і рівність сторін. Суд має владні повноваження, тому його рішення є обов'язковими для виконання.

2. Особи, які беруть участь у справі:

- позивач — особа, яка звертається до суду за захистом свого порушеного чи оспорюваного права;
- відповідач — особа, проти якої подано позов;
- треті особи — вступають у процес для захисту своїх прав або підтримки однієї зі сторін;
- представники сторін — адвокати, законні представники неповнолітніх чи недієздатних осіб.

Крім того, у процесі можуть брати участь інші учасники: прокурор, органи державної влади чи місцевого самоврядування (якщо вони вступають

для захисту прав громадян), свідки, експерти, перекладачі, секретар судового засідання.

Кожен суб'єкт цивільних процесуальних відносин має свій правовий статус, який визначається Цивільним процесуальним кодексом України. Цей статус включає права, обов'язки, обсяг процесуальної правосуб'єктності та відповідальність за порушення процесуальних норм.

Предмет цивільного процесуального права охоплює коло суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення правосуддя у цивільних справах. Ці відносини мають особливий, владно-процесуальний характер, оскільки обов'язковим учасником виступає суд [1].

Суб'єкти цивільних процесуальних відносин — суд, сторони, треті особи, представники, прокурор та інші учасники — діють у межах наданих законом повноважень. Саме узгоджена взаємодія цих суб'єктів забезпечує ефективність цивільного судочинства, реалізацію права на справедливий суд та виконання судових рішень.

РОЗДІЛ 3

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

3.1. Поняття, значення і класифікація принципів цивільного процесуального права

Принципи цивільного процесуального права — це основоположні засади, які визначають зміст, спрямованість і характер регулювання процесуальних правовідносин. Вони є керівними ідеями, що відображають сутність цивільного судочинства, забезпечують його законність, справедливість і ефективність.

Принципи цивільного процесуального права закріплені у Конституції України, Цивільному процесуальному кодексі та інших нормативних актах, що регламентують організацію та здійснення правосуддя у цивільних справах. Вони виступають фундаментальною основою цивільного судочинства, визначаючи не лише загальні засади, на яких будується процес, а й конкретні механізми реалізації прав і обов'язків учасників судового розгляду [11].

Значення принципів цивільного процесуального права проявляється у кількох ключових аспектах:

1. Формування структури та логіки цивільного процесу. Принципи визначають послідовність і організацію процесуальних дій, встановлюють взаємозв'язок між окремими стадіями судового провадження — від подання позовної заяви до виконання судового рішення. Вони забезпечують впорядкованість розгляду справ, що гарантує системність процесу та ефективність здійснення правосуддя.

2. Забезпечення єдності і послідовності судової практики. Принципи виступають орієнтиром для суддів при застосуванні норм процесуального права, що сприяє стабільності та передбачуваності судових

рішень. Єдність судової практики забезпечує однакове тлумачення і застосування законодавства у всіх судах України, запобігаючи різночитанням і суперечливим рішенням.

3. Виступають критерієм для тлумачення норм процесуального права. Принципи дозволяють визначити сенс і призначення окремих процесуальних норм, а також встановити межі їх застосування. Вони допомагають суддям і правознавцям правильно інтерпретувати законодавчі положення у конкретних справах, забезпечуючи законність і справедливість ухвалених рішень [2].

4. Гарантування реалізації прав і свобод учасників процесу. Принципи забезпечують захист конституційних прав і законних інтересів позивачів, відповідачів, третіх осіб та інших учасників судового процесу. Вони визначають рамки взаємодії між сторонами і судом, забезпечують рівність можливостей, доступ до доказів, право на оскарження рішень і захист від зловживань процесуальними правами.

Таким чином, принципи цивільного процесуального права є не лише теоретичною категорією, а практичним механізмом забезпечення ефективного, справедливого та законного судового розгляду. Вони формують основу правового регулювання, сприяють послідовності та стабільності судової практики, а також гарантують, що реалізація матеріальних і процесуальних прав відбувається у відповідності до вимог Конституції та законів України.

У науці прийнято поділяти принципи цивільного процесуального права за різними критеріями. Найпоширенішою є класифікація принципів цивільного процесуального права за юридичною природою, яка дозволяє чітко визначити їх роль, сферу застосування та специфіку впливу на процесуальні відносини. Така класифікація поділяє принципи на кілька груп, кожна з яких має своє значення у формуванні системи цивільного судочинства [12].

1. Конституційні (загальноправові) принципи. Ці принципи закріплені безпосередньо у Конституції України і відображають фундаментальні засади організації правосуддя та гарантії прав людини. Вони визначають основні рамки цивільного процесу, включаючи верховенство права, незалежність і неупередженість суду, право на справедливий і відкритий судовий розгляд, рівність усіх перед законом. Конституційні принципи є універсальними для всіх галузей права і створюють загальні стандарти, якими керуються суди при вирішенні будь-яких цивільних спорів.

2. Галузеві (спеціальні) принципи. Ця група принципів властива виключно цивільному процесуальному праву і закріплена у Цивільному процесуальному кодексі України та інших нормативних актах, що регулюють цивільне судочинство. Галузеві принципи конкретизують загальні засади, встановлюючи специфіку цивільного процесу, наприклад: змагальність сторін, диспозитивність, гласність судового розгляду, обов'язковість доказування, право на апеляційне та касаційне оскарження. Вони забезпечують ефективне застосування норм матеріального права у процесі судового захисту [3].

3. Організаційні принципи. Організаційні принципи визначають побудову та функціонування судів, їх взаємодію з іншими державними органами та учасниками процесу. Вони регламентують внутрішню організацію судової системи, порядок розподілу справ між інстанціями, координацію роботи суддів, секретарів судових засідань, виконавчих органів та забезпечення безперервності судового процесу. Завдяки організаційним принципам забезпечується ефективність діяльності судів, чіткість процесуальних процедур та оперативність розгляду справ.

4. Функціональні принципи. Функціональні принципи регламентують безпосередню процесуальну діяльність сторін і суду під час розгляду цивільних справ. Вони визначають права і обов'язки позивача, відповідача, третіх осіб та інших учасників, порядок подання доказів, представлення аргументів, проведення експертиз, свідчень та інших

процесуальних дій. Функціональні принципи забезпечують реалізацію основних цілей цивільного процесу — об'єктивного з'ясування обставин справи, захист прав і законних інтересів учасників та ухвалення справедливого рішення [13].

Таким чином, система принципів є основою цивільного судочинства, яка забезпечує його відповідність демократичним стандартам правосуддя.

3.2. Конституційні принципи цивільного судочинства

Конституційні принципи закріплюють фундаментальні засади діяльності судів та гарантії захисту прав людини. Вони є складовою верховенства права і мають безпосередню юридичну силу.

До основних конституційних принципів цивільного процесу належать ключові засади, закріплені у Конституції України, які визначають порядок здійснення правосуддя, гарантують права та свободи учасників судового процесу і забезпечують законність, справедливість і ефективність судочинства. Кожен із цих принципів має важливе значення для функціонування цивільного процесу та формує основу для застосування процесуальних норм у практиці суду [4].

1. Принцип верховенства права (ст. 8 Конституції України). Цей принцип передбачає, що суд здійснює правосуддя на основі закону, дотримуючись загальних засад справедливості, розумності та добросовісності. Суд не може діяти всупереч законодавству або поза межами правових норм, а його рішення повинні бути обґрунтованими і відповідати як формальним нормам закону, так і моральним і етичним стандартам суспільства. Верховенство права забезпечує стабільність правових відносин, запобігає свавіллю органів влади та гарантує захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

2. Принцип рівності всіх перед законом і судом (ст. 24 Конституції України). Цей принцип гарантує, що всі учасники цивільного процесу — позивачі, відповідачі, треті особи — мають рівні права та можливості для їх реалізації. Суд не може надавати перевагу одній стороні і зобов'язаний забезпечувати рівні умови для подання доказів, оскарження рішень та участі у судових засіданнях. Рівність перед законом і судом є гарантією справедливості, запобігає дискримінації та забезпечує довіру до судової системи [14].

3. Принцип забезпечення права на судовий захист (ст. 55 Конституції України). Кожна особа має право звернутися до суду для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Цей принцип передбачає, що суд повинен розглядати позови своєчасно та ефективно, створювати умови для реалізації процесуальних прав сторін, а також надавати можливість оскарження рішень. Право на судовий захист є фундаментальною гарантією конституційних прав людини і невід'ємною складовою демократичного правосуддя.

4. Принцип незалежності суддів і підкорення їх лише закону (ст. 126 Конституції України). Цей принцип гарантує, що судді не залежать від будь-яких органів влади, політичних сил чи інших впливів при ухваленні рішень. Їх діяльність підпорядкована лише закону, що забезпечує неупередженість, об'єктивність і справедливість судового розгляду. Незалежність суддів є запорукою захисту прав громадян і юридичних осіб, а також стабільності і довіри до судової системи [5].

5. Принцип гласності судового процесу (ст. 129 Конституції України). Розгляд цивільних справ у судах, як правило, є відкритим для громадськості та засобів масової інформації. Гласність забезпечує прозорість судової діяльності, контроль громадськості за дотриманням законності та прав людини. Водночас можливі винятки, якщо відкритість процесу може суперечити інтересам правосуддя, наприклад, щодо захисту державної таємниці, приватного життя чи охорони комерційної інформації.

6. Принцип змагальності сторін (ст. 129 Конституції України). Цей принцип передбачає, що кожна сторона процесу має право відстоювати власну позицію, представляти докази, оспорювати аргументи опонента та брати участь у всіх процесуальних діях. Змагальність забезпечує всебічне і об'єктивне з'ясування обставин справи, стимулює активну участь сторін у процесі та сприяє ухваленню справедливого і обґрунтованого рішення [15].

Таким чином, конституційні принципи цивільного процесу створюють правову основу для всіх інших норм цивільного процесуального права, гарантують ефективність судового розгляду, захист прав учасників і дотримання стандартів справедливого правосуддя в Україні. Ці принципи мають універсальний характер і є обов'язковими для всіх видів судочинства, у тому числі цивільного.

3.3. Галузеві принципи цивільного процесуального права

Галузеві принципи конкретизують конституційні положення та відображають особливості саме цивільного судочинства. Вони визначають логіку і структуру процесуальних дій, спрямованих на розгляд цивільних справ.

До них належать [6]:

1. Принцип диспозитивності — сторони самостійно визначають межі своїх вимог і розпоряджаються процесуальними правами (наприклад, право подати позов, відмовитися від позову, укласти мирову угоду).

2. Принцип офіційності (активної ролі суду) — суд зобов'язаний сприяти всебічному з'ясуванню обставин справи, навіть якщо сторони не проявляють належної ініціативи.

3. Принцип процесуальної рівності сторін — кожна сторона має однакові процесуальні можливості для відстоювання своєї позиції.

4. Принцип безпосередності судового розгляду — суд повинен досліджувати докази безпосередньо під час засідання.

5. Принцип усності і безперервності процесу — усі процесуальні дії здійснюються усно у відкритому засіданні; судовий розгляд триває без перерв, якщо це можливо.

6. Принцип обов'язковості судових рішень — рішення суду, що набрало законної сили, є обов'язковим для виконання на всій території України [16].

Ці принципи відіграють ключову роль у забезпеченні правової організації та ефективності цивільного процесу, оскільки вони конкретизують права та обов'язки учасників судового розгляду і водночас формують стандарти поведінки суду на всіх стадіях цивільного провадження.

По-перше, принципи визначають процесуальні права сторін, надаючи їм можливість брати активну участь у справі, представляти докази, висловлювати аргументи, заперечувати проти доказів опонента та оскаржувати рішення. Вони забезпечують рівність сторін у доступі до суду та до засобів захисту своїх прав, сприяють реалізації конституційного права на справедливий судовий розгляд і гарантують захист законних інтересів кожного учасника процесу.

По-друге, принципи встановлюють поведінку суду, визначаючи його роль як нейтрального та незалежного органу, який забезпечує дотримання закону і справедливості. Суд зобов'язаний діяти в межах наданих йому повноважень, забезпечувати рівні умови для сторін, гласність процесу, об'єктивне та всебічне з'ясування обставин справи. Принципи змагальності, верховенства права та незалежності суддів формують рамки поведінки суду на всіх стадіях процесу, від прийняття позову до виконання рішення, гарантуючи законність та об'єктивність кожного етапу [7].

По-третє, ці принципи забезпечують послідовність і передбачуваність цивільного процесу, оскільки вони слугують орієнтиром для застосування норм процесуального права, допомагають уникнути свавілля, суперечливих

рішень та порушень прав учасників. Вони виступають своєрідною методологічною основою для тлумачення процесуальних норм і визначають стандарти судової практики.

Таким чином, принципи цивільного процесуального права не лише створюють теоретичну основу судочинства, а й конкретно впливають на повсякденну діяльність суду та учасників процесу, забезпечуючи законність, справедливість, ефективність та захист прав і законних інтересів у цивільному провадженні.

3.4. Роль принципів у забезпеченні справедливого судового розгляду

Принципи цивільного процесуального права є основним засобом забезпечення справедливості судового розгляду. Вони виконують регулятивну, гарантійну та виховну функції, визначаючи поведінку як суду, так і учасників процесу [17].

Практична роль принципів цивільного процесуального права проявляється у багатьох аспектах, безпосередньо впливаючи на якість та ефективність судового розгляду, а також на забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу. Вони є не лише теоретичною основою, а й конкретним орієнтиром для діяльності суддів, сторін процесу та інших учасників цивільного провадження.

1. Забезпечення законності судового розгляду. Принципи встановлюють чіткі рамки поведінки суду та учасників процесу, що гарантує дотримання закону на всіх етапах цивільного судочинства. Вони регламентують порядок подання позовів, розгляд доказів, проведення засідань, ухвалення рішень та їх виконання. Завдяки цьому забезпечується не лише формальна відповідність дій суду закону, а й справедливий та

об'єктивний розгляд справи. Законність процесу є фундаментом для довіри до судової системи та авторитету судової влади [8].

2. Підвищення ефективності судового захисту прав і свобод. Принципи цивільного процесуального права створюють умови для реалізації права кожної особи на захист своїх прав і свобод у суді. Вони забезпечують рівність сторін, доступ до доказів, можливість оскарження рішень та участі у всіх процесуальних діях. Завдяки цьому судовий захист стає не формальним, а реальним інструментом відновлення порушених прав, що підвищує ефективність цивільного судочинства.

3. Запобігання зловживанню процесуальними правами. Принципи визначають межі та способи використання процесуальних прав, що унеможлиблює навмисне затягування справи, перешкоджання розгляду або використання процедурних можливостей у шкідливих цілях. Вони встановлюють баланс між свободою дій учасників процесу і обов'язком дотримуватися порядку та законності, що забезпечує дисципліну в судовому провадженні і захищає права всіх сторін [18].

4. Зміцнення авторитету судової влади та довіри громадян до правосуддя. Суворе дотримання принципів процесуального права формує позитивний імідж судової системи як незалежного, справедливого та професійного органу, здатного захищати права і законні інтереси громадян. Довіра до суду зростає, коли громадяни бачать, що розгляд справ здійснюється прозоро, з рівними можливостями для всіх сторін та в межах закону. Авторитет судової влади, у свою чергу, підвищує легітимність судових рішень і зміцнює стабільність правової системи.

Отже, принципи цивільного процесуального права виконують конкретну практичну функцію, забезпечуючи законність, ефективність, справедливість та довіру до судового процесу. Вони не лише регламентують порядок розгляду справ, а й сприяють розвитку правової культури, стабільності судової практики та захисту прав і свобод громадян у реальному житті [9].

Принципи виступають критерієм оцінки законності судових рішень і гарантією дотримання стандартів, визначених Європейським судом з прав людини. Зокрема, у статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи незалежним та безстороннім судом.

Отже, дотримання принципів цивільного процесуального права — необхідна умова здійснення правосуддя відповідно до європейських стандартів і побудови демократичної правової держави.

Принципи цивільного процесуального права становлять фундамент усієї системи цивільного судочинства. Вони забезпечують єдність процесуального регулювання, законність і справедливість при розгляді цивільних справ [19].

Конституційні принципи визначають загальні засади правосуддя, тоді як галузеві — конкретизують їх у межах цивільного процесу. Їх реалізація гарантує рівність сторін, гласність, доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень.

Дотримання принципів цивільного процесу є запорукою ефективної діяльності судової влади, утвердження верховенства права та забезпечення прав людини в Україні.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило всебічно розкрити сутність, предмет та принципи цивільного процесуального права України як самостійної галузі національної правової системи.

Цивільне процесуальне право є важливою самостійною галуззю права, яка виступає процесуальною формою реалізації конституційного права кожного громадянина на судовий захист. Воно не лише закріплює це право на теоретичному рівні, але й забезпечує його практичну реалізацію через конкретні механізми та процедури цивільного судочинства [10].

По-перше, цивільне процесуальне право визначає порядок здійснення правосуддя у цивільних справах. Це включає правила подання позовів, порядок розгляду доказів, стадії судового провадження, порядок прийняття рішень та їх оскарження. Встановлюючи чіткі процедури, галузь права гарантує, що розгляд справ відбувається ефективно, справедливо та відповідно до закону, а порушення прав учасників процесу можна своєчасно виявити і усунути.

По-друге, вона регламентує діяльність судів та учасників процесу. Судді, секретарі судових засідань, представники сторін, адвокати, свідки та експерти взаємодіють у суворо визначених процесуальних рамках. Цивільне процесуальне право визначає права і обов'язки кожного учасника, встановлює обов'язковість дотримання процесуальних строків та правил, а також механізми захисту прав та інтересів сторін у разі порушень [6].

По-третє, воно забезпечує гарантії дотримання прав, свобод і законних інтересів громадян. Принципи цивільного процесуального права — змагальність сторін, гласність судового процесу, рівність перед законом, незалежність суддів та інші — створюють ефективну систему захисту, що дозволяє кожному учаснику реалізувати свої права на практиці. Водночас вони слугують орієнтиром для суддів при прийнятті рішень, забезпечуючи об'єктивність, законність і справедливість судового розгляду.

Крім того, цивільне процесуальне право виконує функцію узгодження національних правових стандартів із міжнародними зобов'язаннями України, інтегруючи норми міжнародного права та стандарти Європейської конвенції з прав людини у практику цивільного судочинства. Це дозволяє забезпечити не лише формальний захист прав, а й їх реальну ефективність на практиці.

Отже, цивільне процесуальне право є ключовим механізмом реалізації права на судовий захист, який поєднує законодавчі засади, організаційні норми та процесуальні принципи, спрямовані на захист прав, свобод і законних інтересів громадян у цивільних справах, забезпечуючи справедливість, законність і ефективність судового процесу в Україні [20].

У ході роботи з'ясовано, що предмет цивільного процесуального права охоплює систему суспільних відносин, які виникають у процесі розгляду і вирішення цивільних справ судами загальної юрисдикції. Такі відносини мають владно-процесуальний характер, адже їх обов'язковим учасником є суд як орган державної влади.

Цивільні процесуальні правовідносини мають своїх суб'єктів — суд, сторони, третіх осіб, представників, прокурора, свідків, експертів тощо. Їх взаємодія забезпечує реалізацію головної мети процесу — захист порушених прав і законних інтересів.

Особливе значення у цивільному процесуальному праві належить принципам, які становлять його теоретико-правову основу. Вони забезпечують законність, рівність, змагальність сторін, гласність судового розгляду, обов'язковість судових рішень. Конституційні принципи визначають фундаментальні засади судочинства, а галузеві — відображають специфіку цивільного процесу [6].

З дотриманням принципів безпосередньо пов'язана ефективність правосуддя, рівень довіри до судової влади та відповідність національної судової системи європейським стандартам справедливого суду.

Отже, цивільне процесуальне право України виступає як цілісна та структурована система норм, яка покликана забезпечувати доступність,

ефективність, справедливість і законність судового захисту у цивільних справах. Воно поєднує загальні конституційні принципи, спеціальні норми процесуального права та організаційні механізми, що регламентують діяльність судів, правовий статус учасників процесу та порядок реалізації їхніх прав і обов'язків.

Розвиток цивільного процесуального права спрямований на вдосконалення судового провадження, усунення прогалин у законодавстві, забезпечення єдності та передбачуваності судової практики, а також інтеграцію міжнародних стандартів правосуддя. Це дозволяє не лише підвищити ефективність захисту прав і законних інтересів громадян, а й зміцнити авторитет судової влади, підвищити довіру громадян до правосуддя та забезпечити верховенство права в суспільстві [16].

Крім того, цивільне процесуальне право відіграє ключову роль у формуванні правової культури, оскільки через дотримання процесуальних принципів — рівності сторін, гласності судового розгляду, змагальності, незалежності суддів — забезпечується не лише формальна, а й реальна справедливість. Його вдосконалення сприяє адаптації судової системи до сучасних потреб суспільства, розвитку механізмів альтернативного вирішення спорів, цифровізації судочинства та підвищення доступності правосуддя для громадян.

Отже, цивільне процесуальне право є невід'ємною складовою правової системи України, основним інструментом реалізації конституційного права на судовий захист і гарантією зміцнення правової держави та захисту прав людини. Його постійний розвиток та удосконалення забезпечують стабільність, ефективність і справедливість судового процесу, що є одним із ключових показників цивілізованого правового суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

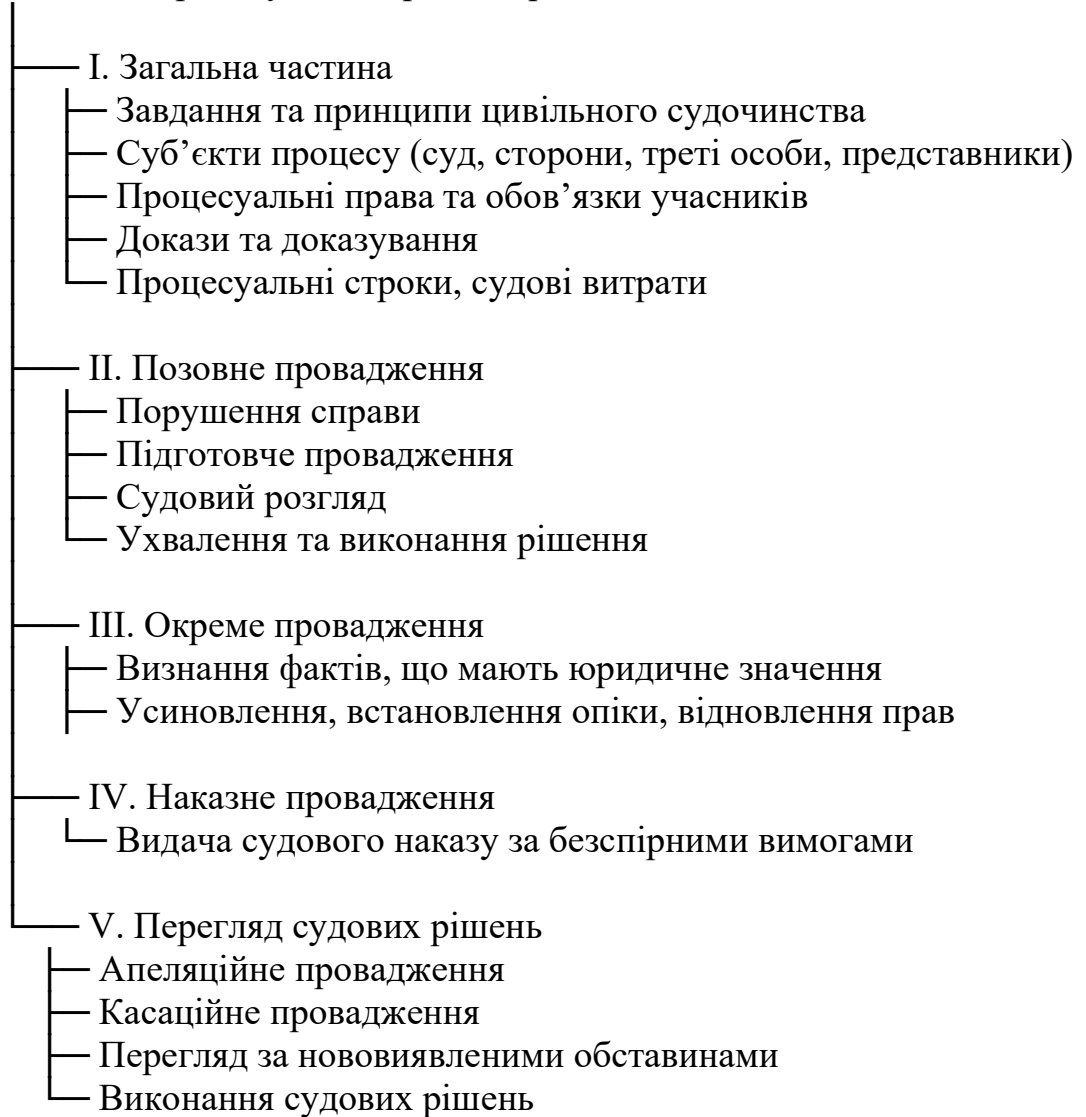
1. Гудима Д. О. Цивільне процесуальне право України. – Київ: Юрінком Інтер, 2021.
2. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (ратифікована Україною 17 липня 1997 р.).
3. Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року № 1404-VIII.
4. Закон України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX.
5. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII.
6. Комаров В. В. Цивільний процес України: підручник. – Харків: Право, 2019.
7. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР.
8. Коссак В. М. Цивільний процесуальний кодекс: науково-практичний коментар. – К.: Юрінком Інтер, 2023.
9. Кухта Р. О. Загальні засади цивільного процесуального права. – К.: Видавництво Ліра, 2020.
10. Пилипенко П. Д. Цивільний процес України: теорія і практика. – К.: КНТ, 2022.
11. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про застосування норм ЦПК у судовій практиці» від 12 червня 2009 року.
12. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» (застосування принципу справедливого суду).
13. Розвадовський В. В. Процесуальні гарантії справедливого суду. – Харків: Право, 2019.
14. Ушакова В. М. Принципи цивільного процесуального права України. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2020.

15. Фулей Т. Р. Міжнародні стандарти правосуддя та їх реалізація у національному цивільному процесі. – К.: Юстініан, 2021.
16. Харитонов Є. О., Харитонova О. І. Цивільне право і процес: навчальний посібник. – Одеса: Фенікс, 2020.
17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV (із змінами та доповненнями).
18. Шевченко Я. М. Проблеми реалізації принципів цивільного судочинства. – К.: Алерта, 2022.
19. Штефан М. Й. Цивільний процес. – К.: Ін Юре, 2018.
20. Ярошенко О. М. Теорія цивільного процесуального права. – Харків: Право, 2021.

ДОДАТКИ

Схема структури цивільного процесуального права України

Цивільне процесуальне право України

Таблиця принципів
цивільного процесуального права України

№	Принцип	Характеристика	Джерело закріплення
1	Законність	Судочинство здійснюється відповідно до Конституції та законів України	Конституція України, ЦПК ст. 2
2	Рівність учасників процесу перед законом і судом	Забезпечує однакові права та обов'язки сторін	ЦПК ст. 7
3	Змагальність сторін	Кожна сторона доводить свої вимоги та заперечення	ЦПК ст. 12
4	Гласність судового розгляду	Судові засідання є відкритими, крім випадків, визначених законом	ЦПК ст. 11
5	Диспозитивність	Учасники самостійно реалізують свої процесуальні права	ЦПК ст. 13
6	Обов'язковість судових рішень	Судові рішення підлягають обов'язковому виконанню	Конституція України, ст. 124
7	Право на апеляційний і касаційний перегляд	Гарантія перевірки судових рішень	ЦПК розділи V–VI
8	Розумність строків судового розгляду	Суд розглядає справи у найкоротші строки	ЦПК ст. 210
9	Доступ до правосуддя	Кожен має право на ефективний судовий захист	Конституція України, ст. 55

Приклад фрагмента судової справи
(умовний)

Суть спору:

Позивач — громадянка Іваненко Н. М. звернулася до суду з позовом до ТОВ «Альфа-Буд» про стягнення заборгованості за договором підряду.

Хід процесу:

- Суд прийняв позовну заяву до розгляду.
- Проведено підготовче засідання, сторони надали докази (договір, акти виконаних робіт, платіжні документи).
- Суд визнав, що відповідач порушив зобов'язання з оплати робіт.

Рішення:

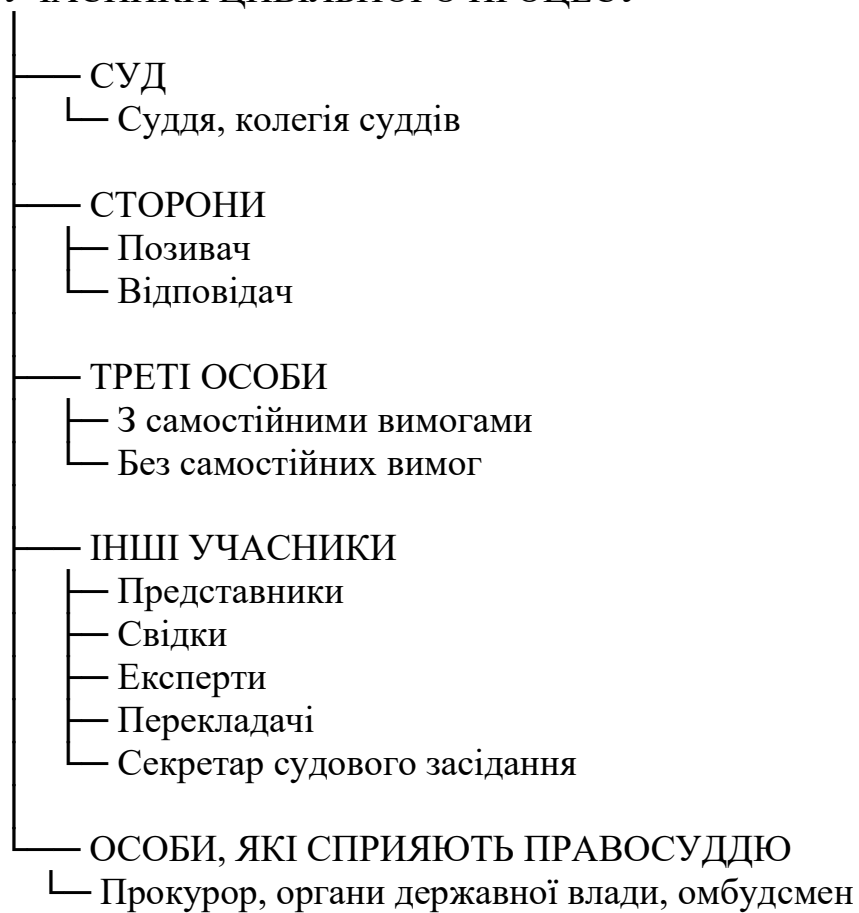
Позов задоволено частково. З відповідача стягнуто 65 000 грн основного боргу та 1 800 грн судового збору.

Застосовані принципи:

- Законність;
- Рівність сторін;
- Змагальність;
- Обґрунтованість судового рішення.

Схема: Учасники цивільного процесу

УЧАСНИКИ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Ілюстрація взаємозв'язку понять

Цивільне право —► Матеріальні права та обов'язки

|

Цивільне процесуальне право —► Процедура захисту цих прав у суді